

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת תצווה: פסק הלכה חלומי

לפני שנים רבות חלם רבי אפרים מרגנסבורג, תלמידיו של רבינו תם, חלום מבהיל שבעקבותיו הוא חזר בו מפסק הלכה. מדובר היה בדג הקרוי ברבוטא, שאין לו סימני טהרה, סנפיר וקשקשת, ובמקרה כזה הוא אינו כשר. אך רבי אפרים התיר דג זה באכילה. בלילה, חלם רבי אפרים חלום בו הביאו לפניו קערה מלאה בשרצים ואמרו לו לאכול. כמובן, שרבי אפרים סירב לאכול ותמה מדוע מביאים לו לאכול דברים אסורים. אותו אדם שהגיש לו את הקערה עם השרצים ענה לו, הלא היום בבוקר את התרת לאכול דג שאין לו סימני טהרה, אז תאכל גם את השרצים. רבי אפרים הקיץ בבהלה מחלומו, ובבוקר הורה לאסור דג זה ולשבור את כל העקרות שבישלו בהם דגים מסוג זה. לאור זאת אמר רבי יהודה החסיד, שהאוכל דג ברבוטא לא יזכה לאכול לויתן בסעודה לעתיד לבוא.¹ האם מותר להכריע בשאלה הלכתית באמצעות חלום? מה מעמדם של גילויים שמימיים להכרעת הלכה?

גילויים מן השמים

בפרשת השבוע מופיע הציווי על עשיית החושן בו יהיו האורים והתומים:

וְנָתַתָּ אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאֹרִיִּים וְאֶת הַתְּמוֹמִים וְהָיוּ עַל לֵב אֶהְרֹן בְּבֹאֹ לִפְנֵי ה' וְנִשָּׂא אֶהְרֹן אֶת מִשְׁפַּט בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לְבָבוֹ לִפְנֵי ה' תָּמִיד.²

בין היתר, תפקידם של האורים ותומים היה להכריע בשאלות ציבוריות, כגון חלוקת קרקעות ארץ ישראל לשבטים,³ יציאה למלחמת הרשות,⁴ בחירת שאול למלך על ישראל.⁵ אך אין האורים והתומים משמשים להכרעה בשאלות וספקות הלכתיים, אותם יש להכריע עפ"י פוסקי ההלכה.⁶

גישה זו עולה גם ביחס למעמדה של בת-קול, שאין לקבל את הכרעותיה בשאלות הלכתיות.

בסיפור על תנורו של עכנאי, נחלקו חכמים ורבי אליעזר האם תנור שנחתך לחלקים והורכב מחדש מקבל טומאה ככלי שלם או אינו מקבל טומאה ודומה לשברי כלים. יצאה בת-קול מהשמים והכריעה כרבי אליעזר 'שהלכה כמותו בכל מקום'.⁷ על כך טענו רבי יהושע ורבי ירמיה: 'לא בשמים היא... כבר ניתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבית קול'. לעומת זאת, במקום אחר מתואר על שלוש שנים בהן נחלקו בית שמאי ובית הלל ולא הגיעו להכרעה, עד שיצאה בת-קול מהשמים והכריעה הלכה כדעת בית הלל.

התוספות⁸ הסבירו שבת-קול אינה יכולה להכריע בשאלות הלכתיות בניגוד לכללי הפסיקה ההלכתיים שנקבעו עפ"י התורה, כגון הליכה אחרי הרוב. ולכן, לא הקשיבו לבת-קול שאמרה שהלכה כרבי אליעזר שהוא יחיד כנגד רבים. אבל כן אפשר לשמוע לבת-קול שאמרה הלכה כבית הלל, משום שהיא לא הכריעה כל ספק הלכתי אלא הכריעה ספק בשאלה האם לקבל את ההלכות של בית שמאי שהיו יותר חריפים מבית הלל או לא.

¹ אור זרוע (ח"ד פסקי עבודה זרה סימן ר); תשב"ץ קטן (סימן שנב); הגהות אשרי (עבודה זרה פ"ב סימן מא).

² שמות (כח, ל).

³ בבא בתרא (קכב ע"א).

⁴ ברכות (ג ע"ב); סנהדרין (טז ע"א-ע"ב). לדעת רש"י (ברכות ג ע"ב ד"ה ושואלין), השאלה נועדה לבדיקת היתכנות הצלחה ולא כתנאי ליציאה. האם זו חובה לדורות, ראו: רמב"ן (השגות לספחמ"צ העשין והלאוין שסילק) שמסתפק; מגילת אסתר (שם ד"ה ואם אתם) בדעת הרמב"ן שזו חובה לדורות. ראו גם: עינים למשפט (ברכות ג ע"ב ד"ה ושואלין); הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א עמוד קטז-קכז).

⁵ מדרש (תנחומא, פרשת ויקרא סימן ד).

⁶ רש"י (עירובין מה ע"א ד"ה הרי); תמורה (טז ע"א); צאן קדשים (שם ד"ה גמ'); מכילתא דרבי ישמעאל (פרשת משפטים מסכתא דנויקין פרשה טו).

⁷ בבא מציעא (נט ע"ב).

⁸ תוספות (עירובין ו ע"ב ד"ה כאן) בתירוץ השני; תוספות (ברכות נב ע"א ד"ה ורבי יהושע) בתירוץ הראשון.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

גם ביחס לגילוי אליהו הנביא, אנו מוצאים את אותה גישה שהוא לא יכול להכריע בשאלות הלכתיות. אמנם מתואר בגמרא⁹ שאחד מן האמוראים שאל שאלה הלכתית את אליהו הנביא שענה לו, דבר המורה שאלהיו יכול להכריע בשאלות הלכתיות.¹⁰ אך כבר ביאר החינוך¹¹ שהאמורא ידע את ההלכה אלא שביקש מאליהו להביא לו מקור וראיה להכרעה שלו. גם הרמב"ם¹² סובר כך, שלא יתכן ואליהו הנביא יכריע בשאלות הלכתיות, שהרי 'לא בשמים היא',¹³ אלא כוחו כחכם המכריע בשאלות הלכתיות ולא כנביא או גילוי שמימי.¹⁴

הרב משה סופר¹⁵ כתב שיש שתי צורות בגילוי אליהו - אם הוא מתגלה בעולם הזה בגופו, אז הוא יכול להכריע בשאלות הלכתיות ככל חכם, אך כאשר אליהו מתגלה בנשמתו, כמו בברית מילה בו הוא מתגלה בנשמתו, אין לקבל את הכרעותיו בשאלות הלכתיות משום שבצורת התגלות זו הוא אינו מחויב במצוות, ומעמדו כבת-קול שאין להכריע כמותה.

רוח הקודש של הראב"ד

תמימות דעים זאת ביחס לגילויים שמימיים להכרעת הלכה, מקבלת תפנית מעניינת לאור מספר מקומות בהם מציין הראב"ד שהוא הכריע בשאלות הלכתיות עפ"י רוח הקודש שהתגלתה לו.¹⁶

אמנם יש שכתבו¹⁷ שהדברים כפשוטם ממש, ולראב"ד הייתה רוח הקודש ועל-פיה הוא הכריע בשאלות הלכתיות סבוכות, אך רוב הפוסקים¹⁸ שללו אפשרות זו משום שבימינו אין רוח הקודש, ולדבריהם כוונת הראב"ד להתעצמות שכלית שנבעה מיגיעה ועמל בתורה, שכן מבואר בגמרא¹⁹ שלאחר חורבן המקדש "ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים", והסביר הרמב"ן: "נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא ניטלה אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם".²⁰

בדברים אלו השתמש הרב חיים הלברשטם²¹ שנשאל על איש אחד שפגע בכבוד הרב חיים בן עטר, משום שטען שהוא כתב את ספרו 'אור החיים' שלא ברוח הקודש כי היא אינה קיימת היום. על כך השיב הרב הלברשטם שאמנם אין כיום רוח הקודש במובן השמימי, אבל רוח הקודש של חכמה המגיעה מעמל ולימוד התורה קיימת כיום:

ולכן בעל אור החיים בוודאי חיבר ספרו ברוח הקודש, אך לא הוא לבדו רק כל מחבר אפילו בדורנו אם הוא ראוי לכך חיבר ספרו ברוח הקודש היינו שהסכים בחוכמתו לאמתו של תורה.

ולכן האיש ההוא אפיקורס המכחיש את דברי חז"ל שאמרו שקיימת רוח הקודש בימינו אצל חכמי התורה ועמליה. ממכלול הדברים הללו אנו למדים שחז"ל והפוסקים שללו אפשרות הכרעה הלכתית עפ"י גילויים רוחניים אלא מסרו את ההכרעות ההלכתיות לחכמי התורה בעולם הזה.

⁹ בבא מציעא (קיד ע"א-ע"ב).

¹⁰ ראו: רש"י (בכורות כד ע"א ד"ה עד).

¹¹ החינוך (מצווה שנ). ראו גם: שו"ת הרי"ד (סימן קיב).

¹² רמב"ם (הקדמה למשנה).

¹³ רש"י (שבת קח ע"א ד"ה מאי).

¹⁴ ראו גם: מדרש (תהלים שוחר טוב מזמור לו).

¹⁵ שו"ת חתם סופר (חי"ו ליקוטים סימן צח).

¹⁶ ראב"ד (ה' שופר וסוכה ולולב פ"ח ה"ה; ה' בית הבחירה פ"ו הי"ד; ה' מטמאי משכב ומושב פ"ז ה"ז); בעלי הנפש (שער המים סוף סימן ה); בית יוסף (יו"ד סימן ככו) בשם הראב"ד. ראו: הרב ראובן מרגליות (ביאור לשו"ת מן השמים, עמוד כז).

¹⁷ שו"ת מהר"י בן לב (חי"ג סימן קטז ד"ה איברא); מעשה רקח (ה' שופר וסוכה ולולב פ"ח ה"ה).

¹⁸ שו"ת חתם סופר (או"ח סימן רח); שו"ת דברי חיים (הלברשטם, יו"ד ח"ב סימן קה).

¹⁹ בבא בתרא (יב ע"א).

²⁰ רמב"ן (בבא בתרא יב ע"א).

²¹ שו"ת דברי חיים (יו"ד ח"ב סימן קה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

חלום הדג

כעת נשוב לתחילת הדברים אודות הכרעה הלכתית באמצעות חלום הלילה. כפי שראינו, רבי אפרים מרגנסבורג הסתמך על חלום כדי להכריע בשאלה הלכתית אודות כשרותו של דג ועפ"י החלום הוא חזר בו מפסק ההלכה שלו. פוסקים נוספים התייחסו לחלום שחלמו כדי להכריע בהלכות מסוימות. לדוגמה, בשו"ת התשב"ץ²² כתב שראה בחלומו שהוא אוכל דברים טמאים, ומחמת כן אסר לעצמו בשר שהובא לו באותו היום. הרב משה חגיז²³ אסר להדליק סיגריה מנר שהודלק בחלב כי אחד מהחכמים ראה בחלומו שמנדים אותו על שאכל חלב. הרדב"ז²⁴ התיר לקחת תפילין שסדר הפרשיות בהם כדעת רבינו תם ולהחליף להם את סדר הפרשיות שיהיו כדעת רש"י. אך בחלום הלילה הראו לו שהוא טעה בהלכה, ובבוקר הוא חזר בו. אולם, יש פוסקים שטענו שלא ניתן להכריע שאלה הלכתית באמצעות חלום. לפיכך, כאשר הגיעה השאלה על כשרות דג הברבוטא אל הרב שמואל לנדא²⁵, הוא טען שאין לסמוך על חלומו של רבי אפרים שאסר דג זה בעקבות חלום, שהרי למדנו 'דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים'²⁶ ולכן יש להכשיר את הדג מטעמים הלכתיים שונים.²⁷ התנגדות כזו אנו מוצאים גם בדברי הש"ך²⁸, שהתנגד לפסיקותיו של המהר"ם מרוטנבורג²⁹ שהכריע בשאלות הלכתיות לגבי שכירות פועלים עפ"י חלומות שחלם בעת שהיה כלוא בבית הסוהר.

שו"ת מן השמים

בתקופת בעלי התוספות חי בצרפת רבי יעקב הלוי, שחיבר ספר שאלות ותשובות בו מופיעות תשובות שקיבל בחלומותיו, ושמו 'שו"ת מן השמים'.³⁰ בספר ישנן פסיקות הלכתיות רבות ומעניינות, והפוסקים נחלקו האם לקבל את הפסיקות ההלכתיות המופיעות שם. אחת מן התשובות שקיבל רבי יעקב בחלומו עוררה פולמוס נרחב. הפוסקים נחלקו האם אישה יכולה לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, מצוות כאלו שהיא פטורה ממנה, כגון מצוות סוכה ולולב? פוסקי אשכנז³¹ הורו שהיא יכולה לברך ואילו פוסקי ספרד³² הורו שאינה יכולה לברך על מצווה שהיא פטורה מקיומה.

השאלה הראשונה ששאל רבי יעקב בחלום הייתה השאלה הזו, האם אישה יכולה לברך על מצווה שהיא פטורה ממנה. בחלומו ענו לו שהיא יכולה לברך.³³ לאור פסיקה חלומית זו, כתב החיד"א³⁴ מפוסקי ספרד, שאמנם פסיקת הרמב"ם והשולחן ערוך שאין לנשים לברך על מצווה שהיא מקיימת ופטורה ממנה, אך בעקבות התשובה שהתקבלה החלום יש לשנות את הפסיקה הספרדית ולהורות לנשים לברך על מצוות כאלו, שכן אם השולחן ערוך היה רואה את התשובה החלומית הזו, הוא היה משנה את פסיקתו. במקום אחר התייחס החיד"א³⁵ לספר 'שו"ת מן השמים' שיש

²² שו"ת תשב"ץ (ח"ב סימן קנט).

²³ לקט הקמח (או"ח ה' ט' באב דף נב ע"א-ע"ב).

²⁴ שו"ת רדב"ז (ח"ו סימן ב' אלפים רפו). אך יתכן וחזר בו לא רק משום החלום, כפי המופיע בתשובתו.

²⁵ בתוך: שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן ל).

²⁶ ראו בשיעור לפרשת וישב 'החלום שהציל'.

²⁷ ראו: תוספות (עבודה זרה מ ע"א ד"ה אמר רבא).

²⁸ ש"ך (ח"ו סימן שלג ס"ק כה; שם סימן שלו ס"ק ב).

²⁹ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סימן תרמ); הגהות מיימוניות (הל' שכירות אות לא), אך בדבריו על הרמב"ם (הל' שכירות פ"ה ה"ג אות ו) הביא דין זה ללא אזכור החלום; מרדכי (בבא קמא פ"א רמז א).

³⁰ בשו"ת הרדב"ז (ח"א סימן שמ) מביא שיחשו ספר זה לרבינו תם. אולם, החיד"א (שם הגדולים, אות רכד) הוכיח שאינו מרבינו תם, והביא משיבולי הלקט (כלל א סימן ד; שם סימן יב; כלל ב סימן כא) שהוא מרבי יעקב הלוי; כ"כ הרב ראובן מרגליות (ביאור לשו"ת מן השמים, עמוד כ-כד).

³¹ תוספות (קידושין לא ע"א ד"ה דלא) בשם רבינו תם; רמ"א (דרכי משה הקצר, או"ח סימן יז; או"ח סימן תקפט סעיף ו).

³² רמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"ט); שולחן ערוך (או"ח סימן תקפט סעיף ו).

³³ שו"ת מן השמים (סימן א).

³⁴ ברכי יוסף (או"ח סימן תרנד ס"ק ב); שו"ת יוסף אומץ (סימן פב).

³⁵ שם הגדולים (מערכת גדולים, אות י-רכד רבינו יעקב החסיד); דבש לפי (מערכת נ אות יב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

בו הכרעות הלכתיות, וטען שכאשר יש מחלוקת שלא הגיעה לידי הכרעה הלכתית, אפשר להכריע אותה באמצעות חלום, רוח הקודש או בת-קול, משום שיש בכך העמדת הדת על תילה.

אולם, הרב עובדיה יוסף³⁶ התנגד בנחרצות לשינוי פסיקת ההלכה הספרדית בעקבות החלום של רבי יעקב, שכן לדבריו אין לפסוק הלכות ולהכריע במחלוקות עפ"י חלומות, ולדבריו נשים בנות ספרד לא יברכו על מצוות שהן פטורות מהן.

יתכן ויש להבחין בין שני סוגי חלומות וחולמים ולא כל הדוגמאות שהבאנו שוות, כפי שהבחין הרב יהודה אסאד.³⁷ לדבריו, אדם שחולם חלום בו הורו לו פסיקה הלכתית מסוימת והיא נוגעת לו באופן פרטי ואישי, אין לו להתייחס לחלום. אבל אם הפסיקה בחלום היא פסיקה הלכתית בעלת משמעות ציבורית לכל ישראל, כגון שינוי תפילין של רבינו תם לתפילין של רש"י, חיוב נשים בברכה במצוות שהן פטורות מהן, יש להתייחס לפסיקה הלכתית זו שמטרתה להורות לכלל ישראל את הדרך ילכו בה.

³⁶ שו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סימן מא אות כח); שו"ת יחווה דעת (ח"א סימן סח; ח"ה סימן לט).

³⁷ שו"ת יהודה יעלה (ח"א יו"ד סימן רכ).